

§ 12. Прыродныя зоны Афрыкі. Ахова прыроды

Успамінаем. У чым заключаецца закон геаграфічнай занаальнасці? ♦ Якія вылучаюць прыродныя зоны?

Даведаемся. Пра эндэмічныя расліны і жывёл Афрыкі. ♦ Пра апустыньванне і праблему Сахеля. ♦ Пра нацыянальныя паркі мацерыка.

Разважаем. Чаму ў Афрыцы найбольшая ў свеце разнастайнасць капітных?

1. Прыродныя зоны. У сувязі з асаблівасцямі геаграфічнага становішча **прыродныя зоны ў Афрыцы размешчаны сіметрычна адносна экватара.** У экватарыяльным поясе прадстаўлена адна прыродная зона — **вільготныя экватарыяльныя лясы** (мал. 67). Яны займаюць басейн Конга і ўзбярэжжа Гвінейскага заліва. Клімат тут не мяняўся дзясяткі мільёнаў гадоў, таму **экватарыяльныя лясы вылучаюцца старажытнасцю і разнастайнасцю відаў флары і фаўны.**

У сувязі з пастаяннай барацьбой раслін за сонечнае святло для такіх лясоў характэрная шмат'яруснасць (да 5 ярусаў). У верхніх ярусах (вышынёй да 70 м) растуць дрэвы з каштоўнай драўнінай (чырвонае, эбенавае), алейная пальма, фікусы, баваўнянае дрэва (сейба). У ніжніх ярусах — кававае дрэва, банан (мал. 68). Сустракаецца пальма-ліяна ратанг — самая доўгая расліна (да 300 м) на Зямлі. Сярод эпфітаў шмат архідэй, імхоў і папарацей.

Афрыка — радзіма шматлікіх культурных раслін: алейнай пальмы, кававага дрэва, кунжуту, кавуноў, гладыёлусаў, касачоў, лілей.

С. 47

Мал. 67. Экватарыяльны лес

Эпіфіт — расліна, якая расце на іншай расліне і выкарыстоўвае яе ў якасці апоры.

Каля ўзбярэжжаў растуць затапляльныя падчас прыліваў бедныя па складзе мангравыя лясы (мал. 69).

Мангры — зараснікі вечназялёных дрэў і хмызнякоў на ўзбярэжжы або ў вусці рэк, затапляльныя падчас прыліваў.

Вільготныя экватарыяльныя лясы растуць на чырвонажоўтых фералітных глебах, бедных арганічнымі рэчывамі. Сярод жывёл гэтых лясоў шмат эндэмікаў.

Эндэмік — від жывёлы ці расліны, які сустракаецца толькі на абмежаванай тэрыторыі.

Мал. 68. Тыповыя прадстаўнікі флары і фаўны вільготных экватарыяльных і пераменна-вільготных субэкватарыяльных лясоў Афрыкі: а — алейная пальма, б — кававае дрэва, в — хлебнае дрэва, г — банан, д — вузкарылы кракадзіл, е — гарыла, ё — бегемот, ж — акапі, з — кангалезскі паўлін, і — кітаглаў

У лясных гушчарах хаваюцца бегемот, вадзяны алянёк, карлікавы жыраф акапі, у вадаёмах — кракадзіл. З драпежнікаў сустракаюцца леопард і шакал. Шмат малпаў, павіянаў; чалавекпадобныя малпы прадстаўлены шымпанзэ і гарыламі. З птушак пашыраны папугаі, цацаркі, афрыканскі паўлін, кітаглаў (мал. 68).

Мал. 69. Хадульныя карані ў раслін мангравых лясоў

Пераходнай зонай паміж экватарыяльнымі лясамі і саваннамі з'яўляюцца *пераменная-вільготныя субэкватарыяльныя лясы*. У сувязі са з'яўленнем кароткага сухога сезона акрамя вечназялёных парод дрэў тут растуць лістападныя.

Афрыка — мацярык саваннаў, на іх долю прыпадае 40 % плошчы кантынента.

Саванна — раўніна ў субэкватарыяльным і трапічным геаграфічных паясах, пакрытая травяністай расліннасцю з рэдкімі дрэвамі і хмызнякамі.

Саванны і рэдкалессі пакрываюць ускраінныя ўзняцці катлавіны Конга, Усходне-Афрыканскае пласкагор'е, вобласці на поўдзень ад Сахары. Саванны фарміруюцца ва ўмовах субэкватарыяльнага мусоннага тыпу клімату. (*У чым яго асаблівасць?*) Тут растуць парасоністая акацыя, пальма дум (мал. 70), баабабы і злакі (слановая трава, барадач вышынёй да 2 м). Пад саваннамі фарміруюцца чырвоныя, карычнева-чырвоныя і чырвона-бурыя глебы.

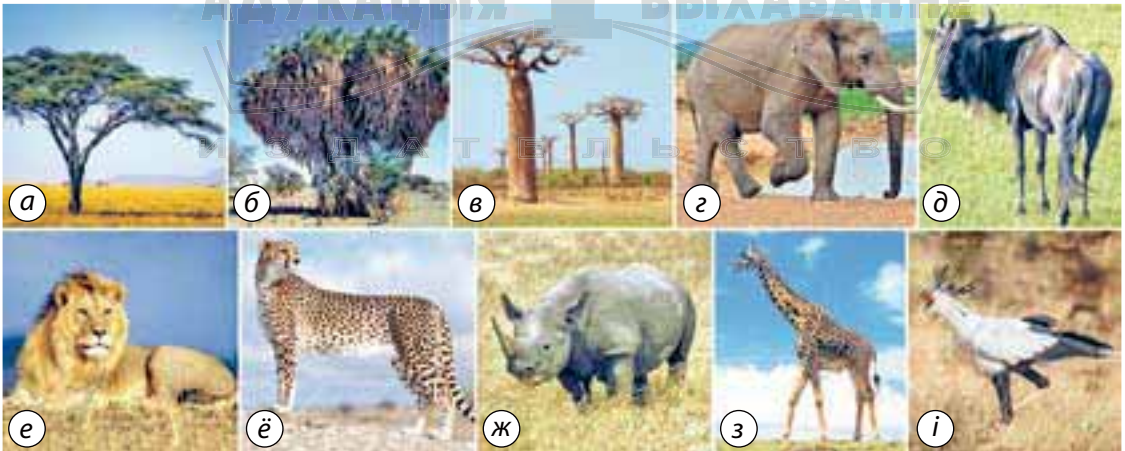
Афрыканскія саванны багатыя на кармавыя рэсурсы, таму не маюць сабе роўных па **разнастайнасці і колькасці капытных** (больш за 40 відаў). Асабліва шматлікія антылопы (гну, кана, куду, бубал). Эндэмікамі таксама з'яўляюцца жыраф, афрыканскі слон, барадавачнік, буйвал, зебра. Да знікаючых відаў аднесены чорны і белы насарогі. На траваедных палююць драпежнікі: леў, гепард, леопард, шакал, гіена. Разнастайныя птушкі: афрыканскі страус, марабу, птушка-сакратар (мал. 70).

Па ўвільгатненні адрозніваюць саванны вільготныя (сухі сезон 3–4 месяцы, 1500 мм ападкаў), тыповыя (5–6 месяцаў, да 1000 мм) і сухія (8–9 месяцаў, да 500 мм).

с. 47

На поўнач і на поўдзень ад саваннаў распасціраюцца зоны **трапічных паўпустынь і пустынь**, якія займаюць 30 % плошчы мацерыка (Сахара, Наміб, захад Калахары). Яны фарміруюцца ва ўмовах пустыннага клімату і клімату гаруа

Мал. 70. Эндэмікі саваннаў Афрыкі: а — парасоністая акацыя, б — пальма дум, в — баабаб, г — афрыканскі слон, д — антылопа гну, е — леў, ё — гепард, ж — чорны насарог, з — жыраф, і — птушка-сакратар

і адрозніваюцца беднай расліннасцю. У паўночным трапічным поясе яна прадстаўлена злакамі і калючымі хмызнякамі (тамарыск, акацыя, сахарскі дрок), на засоленых глебах — палын. Асаблівай безжыццёвасцю вылучаюцца камяністыя ўчасткі. Астраўкі пышной расліннасці сустракаюцца толькі ў аазісах (мал. 71).

Мал. 71. Аазіс Фарафра ў Лівійскай пустыні

С. 47

Аазіс — частак багатай расліннасці ў пустыні паблізу вадаёмаў і рэк або ў месцах выхаду ці блізкага залягання падземных вод.

Аазісы стужкамі цягнуцца ўздоўж сухіх рэчышчаў рэк. Тут вырошчваюць вінаград, гранат, проса, пшаніцу. Галоўнай раслінай аазісаў з'яўляецца фінікавая пальма. **Найбуйнейшы аазіс Сахары — даліна Ніла.**

У больш вільготных пустынях паўднёвага трапічнага пояса пераважаюць **сукуленты** — расліны, якія назапашваюць вільгаць (алоэ, малачай, дзікія кавуны). У найстарэйшай пустыні свету Наміб захавалася вельвічыя — адна з самых старажытных раслін на Зямлі (мал. 72). Занальныя глебы — пустыннымя пясчаныя, камяністыя або гліністыя.

У афрыканскіх пустынях Паўднёвага паўшар'я пашыраны эфемеры (касачы, лілеі, амарылісы, гладыёлусы). Гэта травяністыя расліны, якія хутка і ярка цвітуць падчас кароткага сезона дажджоў.

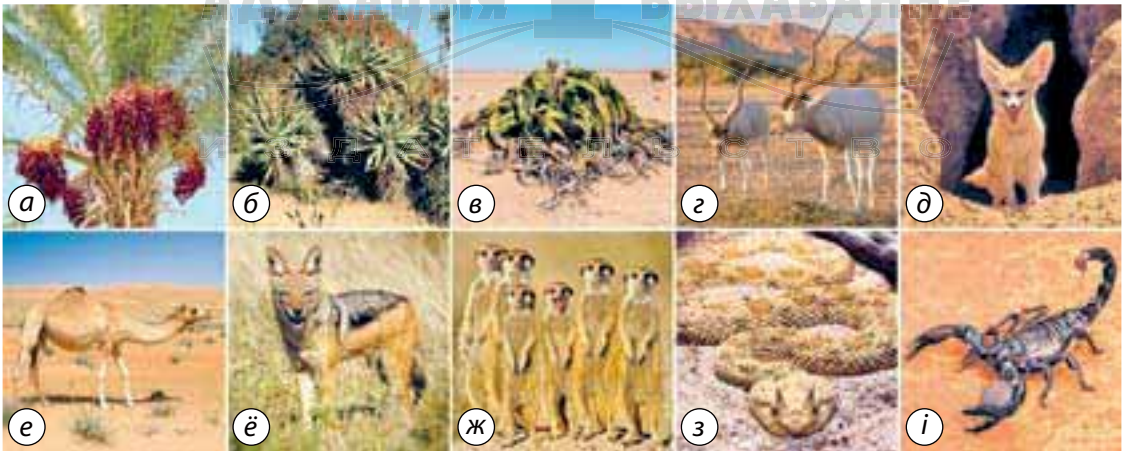
Жывёльны свет паўпустынь і пустынь бедны. Жывёлы прыстасаваліся пераносіць спякоту і пераадольваць вялікія адлегласці ў пошуках вады і ежы. Шмат грызуноў (пяшчанкі, тушканчыкі), на нагор'ях Сахары захаваліся антылопы. З драпежнікаў сустракаюцца шакал, каракал, лісіца фенёк. Небяспечныя скарпіёны, рагатая гадзюка, у вадаёмах — нільскі кракадзіл. Прыручаны аднагорбы «карабель пустыні» — вярблюд (мал. 72, е).

С. 47

Драконавы горы і ўсходняе ўзбярэжжа Мадагаскара заняты **вільготнымі трапічнымі лясамі**, якія пацярпелі ад высечак. Тут растуць баабабы і эндэмічнае «дрэва падарожнікаў». **Востраў Мадагаскар — царства лемураў.**

Паўночныя схілы Атласкіх і захад Капскіх гор ва ўмовах міжземнаморскага тыпу клімату пакрыты **вечназялёнымі цвердалістымі лясамі і хмызнякамі** на карычневых глебах. У Атласкіх горах лес складаецца з коркавага і каменнага дубоў, алепскай сасны, атласкага кедра. У Капскіх горах

Мал. 72. Тыповыя расліны і жывёлы пустынь Афрыкі: а — фінікавая пальма, б — алоэ, в — вельвічыя, г — антылопы адакс, д — лісіца фенёк, е — вярблюд драмадэр, ё — шакал, ж — сурыкаты, з — рагатая гадзюка, і — скарпіён

расце капская масліна, сярэбранае дрэва, афрыканскі арэх. Унутраныя раёны Капскіх і Атласкіх гор, міжземнаморскае ўзбярэжжа займаюць *субтрапічныя паўпустыні* на шэразёмах. Іх расліннасць разрэджана і прадстаўлена злакамі, калючымі хмызнякамі і цыбульнымі раслінамі.

2. Ахова прыроды. На стан прыроднага асяроддзя Афрыкі негатыўна ўплываюць натуральнае ўсыханне клімату, нізкі ўзровень развіцця дзяржаў і імклівы рост насельніцтва. Пагрозлівыя маштабы на кантынэнце набыла эрозія глебы, якая выклікае зніжэнне яе ўрадлівасці. Найбольш востра гэтая праблема стаіць у *зоне Сахеля* (ад арабскага «межы») — *паўпустыняй вобласці паміж Сахараі і саваннамі шырынёй каля 400 км*. Выпас вялізнага пагалоўя буйной рагатай жывёлы на засушлівых землях прывёў да знішчэння глебава-расліннага покрыва. Сітуацыю пагоршыла высечка дрэў і хмызнякоў насельніцтвам для выкарыстання ў якасці мясцовага паліва. Гэта паслужыла прычынай наступу пустынь на саванны (з хуткасцю да 10 км у год).

С. 48

Апустыньванне — пашырэнне плошчы пустынь у выніку змены клімату або гаспадарчай дзейнасці чалавека.

Важную ролю ў праблеме Сахеля адыграў кліматычны фактар. У XX стагоддзі ў Паўночнай Афрыцы адбывалася ўсыханне клімату. У выніку плошча Сахары за апошнія 50 гадоў вырасла на 650 тыс. км². Гэта ўзмацніла праблемы голаду і пітнай вады ў афрыканскіх краінах. Наймацнейшыя засухі ў 1968–1974 і 1984–1985 гадах увайшлі ў гісторыю пад назвай «Сахельская трагедыя».

Не менш важнай праблемай з'яўляецца абязлесенне. Афрыканскія пушчы высыкаюцца высокімі тэмпамі (3,5 млн га/год) для нарыхтоўкі драўніны, расчысткі пад

С. 47

Мал. 73. Міграцыя капытных у парку «Серэнгеці»

ворыва і пашы. Асабліва пацярпелі экватарыяльныя лясы, якія захаваліся на $\frac{1}{3}$ першапачатковай плошчы. Гэта прыводзіць да знікнення раслін і жывёл. Некаторыя віды жывёл (зебра квага, капскі леў) цалкам знішчаны чалавекам, іншыя (чорны насарог, акапі) знаходзяцца пад пагрозай знікнення.

У Афрыцы для выратавання дзікай прыроды ствараюцца асабліва ахоўныя прыродныя тэрыторыі. Яны займаюць 9 % плошчы мацерыка. **Большасць з іх размешчана ва Усходняй і Паўднёвай Афрыцы.** «Салонга» — некрануты ўчастак забалочанага экватарыяльнага лесу ў цэнтры катлавіны Конга. У найстарэйшым парку Афрыкі «Серэнгеці» на Усходне-Афрыканскім пласкагор'і на багатых саваннах пасуцца незлічоныя статкі траваедных капытных (мал. 73). Парк «Вірунга» ў рыфтавай зоне вядомы актыўнымі вулканамі. *(Прывядзіце па карце прыклады.)* Ён служыць адзіным сховішчам горнай гарылы (гл. форзац 2).

с. 47

Абагульнім і запомнім. Прыродныя зоны Афрыкі размешчаны сіметрычна адносна экватара. ♦ Вільготныя экватарыяльныя лясы катлавіны Конга і ўзбярэжжа Гвінейскага заліва старажытныя, багатыя і шмат'ярусныя. ♦ Саванны пакрываюць 40 % плошчы мацерыка і не маюць роўных па разнастайнасці і колькасці капытных. ♦ Трапічныя пустыні займаюць 30 % мацерыка. ♦ Найбуйнейшы аазіс Сахары — даліна Ніла. ♦ Сахель — зона катастрафічнага апустыньвання. ♦ Большасць нацыянальных паркаў сканцэнтравана ва Усходняй і Паўднёвай Афрыцы.

Праверым сябе.

1. Назавіце прыродныя зоны Афрыкі. 2. Як клімат уплывае на характар расліннасці ў кожнай прыроднай зоне? 3. Якія расліны і жывёлы называюцца эндэмікамі? Прывядзіце прыклады эндэмічных раслін і жывёл Афрыкі. 4. Што называюць манграмі і дзе яны фарміруюцца? Што такое аазіс? 5. Якая расліннасць характэрная для саваннаў?

6. Чаму расліны трапічных пустынь у Паўночным і Паўднёвым паўшар'ях розныя? 7. Якія прычыны праблемы Сахеля? Якія шляхі яе вырашэння вы маглі б прапанаваць?

Ад тэорыі да практыкі. 1. Выкарыстоўваючы матэрыял параграфу і карты атласа, запоўніце табліцу «Характарыстыка прыродных зон Афрыкі».

Геаграфічны пояс	Прыродная зона	Глебы	Расліннасць	Жывёльны свет

С. 46, 47,
24, 25,
28, 29

2. У рэкламнай гульні вы выйгралі тур з сафары ў краінах Афрыкі. Куды б вы хацелі выправіцца на фотапаляванне і чаму? 3. Якая з прыродных зон Афрыкі — вільготны экватарыяльны лес або саванна — больш прыдатная для жыцця людзей і вядзення сельскай гаспадаркі? Чаму?

Клуб дыскусій. У цяперашні час Сахара — найвялікшая пустыня планеты. Але 10 тыс. гадоў таму большую яе частку займалі саванны. Якія доказы вы змаглі б прывесці?

Клуб эрудытаў. 1. Вы рыхтуецеся да канферэнцыі па ахове расліннага і жывёльнага свету. Падрыхтуйце кароткі слоўнік-даведнік пра рэдкія і знікаючыя расліны і жывёл Афрыкі. 2. Найбуйнейшы нацыянальны парк Паўднёвай Афрыкі — «Кругера» — называюць «Ноевым каўчэгам». Растлумачце гэтую назву, падрыхтаваўшы прэзентацыю пра жывёльны свет парку.